

Imre László: Emlékek és magyarázatok

(Görömbei András pályakezdéséhez)

1963 augusztusának végén találkoztam először Görömbei Andrással (otthon Andornak szólították, s kezdetben Görömbei Andornak is mondta magát, de anyakönyvileg – tudtommal – András volt), amikor (még a tanévnyitó ünnepség előtt) egy tanterembe hívták a frissen felvett harmincöt elsőéves magyar-országi szakos hallgatót, hogy feladataikról, az egyetemista létformáról tájékoztassanak bennünket. Ennek megszervezésével a KISZ-t, az akkori egyetlen és hivatalos ifjúsági szervezetet bízták meg, ami az egyetemisták túlnyomó többségét foglalta magába.

Már ezen az első gyűlésen egy padban ültünk, mert a szakon hét fiú volt, ebből négy debreceni, akik korábban ismerték egymást, egy sátorlajújhelyi (az ő társaságát volt gimnáziumi leányosztálytársai adták), és volt két „társtalan”, aki senkit nem ismert. Az egyik Tiszapolgárról jött (ekkor még így mondták Polgárt), de a győri Szent-Benedek rendi gimnáziumban érettségizett, Görömbei Andor. A másik e sorok írója a hódmezővásárhelyi Bethlen Gimnáziumból. A véletlen hozta tehát, hogy egymás mellé sodródtunk, de (mint utóbb szívesen emlegettük) az egymás közelében maradás már nem véletlen volt.

Az első alkalom – emlékezetem szerint – elég jelentéktelen tudnivalókat érintett: hogy is tesznek esküt az elsőévesek az évnnyitón? hány órákor és hol kell gyülekezni? hol kapjuk meg az órarendet? hol vásárolhatjuk meg a tankönyveket? Andor azonban egy „kényes” kérdést tett fel, amikor kérdezni lehetett: kötelező-e itt KISZ tagnak lenni? Erre azt a választ kapta, hogy nem, de némileg feszélyezett hangon. Andor sok év múlva visszaemlékezve erre Andor azt emelte ki, hogy a gyűlés után barátságosan belekaroltam, s javasoltam, hogy menjünk együtt a villamos megálló felé. Bennem meg az maradt meg, mintha azt fejtegettem volna neki: persze, nem kötelező belépni, a vásárhelyi gimnáziumi osztályomban is volt egy fiú, aki nem lépett be, ebből semmi hátránya nem származott, felvették a főiskolára, ahová jelentkezett. De az is igaz, hogy a KISZ-ben semmi olyat nem csináltunk, amit szégyellnem kellene: szavalóverseny, táncos klubdelután, mezőgazdasági társadalmi munka, kirándulás stb. (Rendes tanáraink voltak, a KISZ-vezető tanár meg 56 után rendőri felügyelet alatt állott, mert nemzetőr és ki tudja mi volt, dehogyan erőltette az osztályharcos ideológiát.)

Erre azért érdemes kitérni, ha meg akarjuk érteni Andor indulásának tényezőit, mert bizonyos „enyhülés”-t kell majd tapasztalnia a debreceni egyetemen (ez, persze, egybeesett a megelőző évek országos hangulatával: amnesztia, liberalizálódás) a korábbi évek sérelmeihez képest. Ezért érezhette jól magát debreceni egyetemistaként, ezért lehetett a végzés után Böszörményben pártonkívüliként – inkább csak formálisan - KISZ vezető tanár, ezért pályázott aspiránsnak stb. Ellenkező esetben, ha a sok bántás, sérelem miatti „sündisznóállás” megmarad, esetleg visszamegy a győri bencésekhez tanítani, s a szocialista korszakban – bár nehézségek árán, de mégis – diadalmasan kibontakozó életút helyett egy nem kevésbé értékes, de nyilván szűkebb körű tevékenység adta volna élete értelmét.

Az első nap után néhány hét elegendő volt arra, hogy közelről megismerjük egymást. A sok beszélgetésre az is lehetőséget adott, hogy Andor a Rákóczi utcán albérletben lakott, én

tőle hat-hét perc járásra a Péterfia utca elején a nagymamámmal és az orvostanhallgató bátyámmal szoba-konyhás lakásban. Sokszor már a villamoson találkoztunk, este hazafelé el-elkísértük egymást, és sok mindent megtudtunk egymásról. Hamarosan tartósnak mutakozó barátság szövődött köztünk, s ennek két alapvető oka volt.

Az egyik: megtudtuk egymásról, hogy ő ugyan katolikus parasztcsaládban, én meg református értelmiségi családban nevelkedtem, de roppant hasonló elvek szerint: konzervatív, vallásos, nemzeti értékrendű családi háttér után mindketten olyan középiskolában tanultunk, ahol a hagyományos erkölcsi, kulturális, nemzeti értékek játszottak meghatározó szerepet. S ehhez jött még egy látszólag (de lényegében egyáltalán nem) külsődleges körülmény: nem használtunk trágár kifejezéseket, illetlen szavakat, az órákra pontosan eljártunk, kötelességteljesítő, „igyekvő” hallgatónak bizonyultunk. Similis simile gaudet, tényleg jól éreztük magunkat egymással, nem kellett „összecsiszolódni”, ösztönösen úgy viselkedünk, ami a másikat nem ingerli.

A barátság másik meghatározó oka és eleme egy olyan tényező volt, amiről sosem beszéltünk, s amit valamiféle ambíciónak lehetne nevezni, s ami a magános embert eltorzíthatja, de ha ketten tervezgetnek és kedvet adnak egymásnak, több az esély a sikerre. Hamarosan kiderült, hogy nemcsak kitűnő tanulók voltunk a gimnáziumban, de pályázatokat írtunk. (Ő Romer Flórisról, mert akkor még állatorvos akart lenni, én mindhárom pályázatot irodalomból.) Megérettük egymásban: komolyan veszi a dolgokat, érez magában valami pluszt. Ha középiskolásként pályázatot írt, itt miért ne tenne próbát a kötelező feladatokon túli eredmények elérésével. Az egyetemi Magyar Irodalomtörténeti Intézet hirdetőtáblájáról programokról értesültünk. Pl. *Beszélgetés Déry Tibor új regényéről: G.A. úr X-ben*. Ezek az összejeveteleken már „zöldfülű” elsőként megjelentünk, akár összebeszéltünk, akár nem.

Az első hónapok során aztán olyan családtörténet eseményei bontakoztak ki előttem, ami sok mindent világossá tett, s a későbbi történések megértéséhez is szükséges azok számára, akik majd csak 20-30 évvel később ismerték meg őt. Andor szülei elég kevés földet örökölték, s embertelenül nehéz munkával, évekig tanyán lakva próbáltak meg újabb holdakat ragasztani a birtokhoz. Így viszont az 50-es évekre kulák listára kerültek. Albert bácsi (utóbb személyesen is többször találkoztunk) azonban nemcsak kivételes tehetséggel és szorgalommal gazdálkodott, hanem megnyilatkozó szellemi és erkölcsi értékei révén nagy tekintélyre tett szert a faluban. A katolikus gyülekezet kurátora (választott világi vezetője) lett, szívélyes kapcsolatba került az állatorvossal, a jegyzővel, ami „elesett” parasztemberekre általában nem volt jellemző. (Andor ezzel a legkevésbé sem dicsekedett egyébként, én csak jóval később tudtam meg, hogy az a Csák György, matematika-ábrázoló geometria szakos évfolyamtársunk, aki a Rákóczi utcán albérlő társa volt, az egykori polgári jegyző fia.)

Az egész falu, a szegényebbek megbecsülését is kivívta, minél fogva az 50-es évek elején nemcsak arra akarták rávenni, hogy lépjen be a termelőszövetkezetbe, hanem arra is, hogy ő legyen az elnök. Ezt azonban nem vállalta, mondván, nem lesz „rab”, amíg szabad is lehet. Ezt a faluszerte idézett válaszát aztán – nyilván – ellene fordították 1957-ben. 1956 október 23. után ugyanis megválasztották a tanács mezőgazdasági osztálya elnökének, amit azonban ő nem vállalt, mondván, nem alkalmas erre a négy elemijével. Mégis felelősségre

vonták a „semmi”-ért, előbb két, majd újabb két év börtönre ítélték, több ízben durván bántalmazták. Andor tehát szembe kellett nézzen a családra nehezedő teherrel (édesanyjára és ekkor 15-16 éves fivérére maradt a birtok ellátása). A történetek egyszersmind élete végéig lehetetlenné tették számára az ún. szocialista Magyarországgal való azonosulást, sőt jó darabig a közömbös kívülállást is.

1959-ben fejezte be az általános iskolát (kiváló tanulmányi eredménnyel), gimnáziumba való jelentkezését azonban (lévén apja politikai elítélt) az iskola nem támogathatta. A győri bencéseknek a plébános írt, de volt Andornak egy matematika szakos tanárnő nagynénje is Győrben (nem „kiugrott”, hanem – Albert bácsi szavával - „leszerelt” apáca), aki egy középiskolában tanított, ám egyházi kapcsolatait, nyilván (ha némileg titokban is) megőrizte. 1959 szeptemberétől tehát Andor a győri bencés gimnázium növendéke lett. Olyan négy év következett ezután, ami szinte mindent előre eldöntött. Az ekkor még alacsony termetű kis „Göröcs”-ből (így nevezték iskolatársai focizás közben) magas fiatalember lett, a polgári paraszt fiúcskából „mindenre képes” érettségizett.

Hozzá kell tenni: az otthoni család egyáltalán nem volt „elesett”, szellemileg igénytelen. Édesanyja, Anna néni például szerette a verseket, s Tompa *A gólyához* című versét, amit az iskolában tanult meg, még 30-40 év múlva is könyv nélkül tudta. Anyai nagybátyja állatorvos volt, a továbbtanulás, a diploma tehát egyáltalán nem volt példa nélküli a családban. Teri néni pedig (a győri nagynéni) a viselkedés és jó modor minden részletére megtanította, bár az „atyák”-at ebben a tekintetben sem lehetett mulasztással vádolni. Így aztán a Debrecenbe érkező ifjú jól neveltségben, segítő készségben olykor meghaladta némelyik „úri fiú” egyetemista társát.

Hogy mi minden játszódott le Görömbei Andorban négy esztendő alatt Győrben, pontosan nem tudhatom, de néhány általa említett mozzanat eléggé egyértelművé teszi a folyamatot. Elsőtől eminens diák volt (pedig „válogatott” csapat lehetett), s az ötös bizonyítvány mellett plusz feladatokat is vállalt. Nagy szerencséje volt azzal, hogy magyar tanára Dr. Bánhegyi Jób lett, monográfia író, publikáló pedagógus, annak idején Habsburg Ottónak is tanára, aki folyton frissítette tudását. (A Dürrenmattról mondottakat például minden új tanévben kiegészítette a róla megjelent újabb cikkek, művek kijegyzetelésével.) Persze, döntően a tradicionális magyar irodalomtörténetből, a keresztény alapú nemzeti értékrendből annyit lehetett tanulni tőle, ami egy életre szóló, megingathatatlan indítás maradt.

Mindenről azonban nem számoltunk be egymásnak, csak később, vagy sosem. S ez nem a diktatúra provokálta öncenzúra következménye volt, talán 2-300 évvel ezelőtt is nehezen beszéltek fiatal értelmiségiek a valláshoz fűződő viszonyukról. Minden esetre nagyon jól érezte magát Andor Győrben, nagy átéléssel mesélt a karácsony előtti búcsú mise szinte extátikus hangulatáról, az ének és az áhítat mámoráról. (A humoros mozzanatokat sem hallgatta el: bizony előfordult - a gondolatok el-elkalandoznak – hogy sem ő, aki ministrált, sem a misét celebráló pap nem tudta, hogy volt-e már úrfelmutatás.)

Annyi bizonyos, hogy igen magas fokig azonosulhatott a katolicizmussal, ha a papi hivatás választása mellett döntött. (Erről is csak jóval később, s akkor sem szívesen beszélt.)

Kezdetben állatorvos akart lenni (nem csoda, ennek munkáját igazán jól ismerte Polgárról), aztán meg be akart kerülni a rendbe. Ez azonban a család részéről élénk ellenállásba ütközött, így negyedikesként kellett „váltania”. Hogy a magyart választotta, abban hajlama mellett „Jób bácsi”-nak is része lehetett. Hogy az orosz, azt nehezebb indokolni. Nyugati nyelvet olyan szinten nem tudott, nem tanult, hogy választhatta volna, akárcsak én. A történelem meg azzal volt riasztó, hogy nem valami vulgármarxista „sivatag” lesz-e, sok hazugsággal. Talán győri tanárai is azt gondolták, hogy oroszra inkább felveszik, mert nagy a keretszám.

Az én emlékeim szerint tehát a Debrecenbe érkező Görömbei Andor igen jól felkészült és hibátlan modorú ifjú volt. Utóbb, pályája későbbi szakaszán kezdte emlegetni kisebbségi érzését, szorongásait. Természetesen minden elsőéves félt, hogy meg tudja-e állni helyét, de kóros bátortalanság egyáltalán nem volt rá jellemző, ellenkezőleg, sok mindenre elsőként jelentkezett, szívesen hozzászólt, vállalt feladatot. A szorongás inkább valami elvontabb, a kötelességmulasztástól való rettegés alakját öltötte. Jellemző, többször elmesélt gyermekkori emléke volt, hogy egy ló ellés után lefeküdtek, de őt nem hagyta nyugodni az aggodalom, újra kiment az istállóba, s úgy látta, hogy a kanca ráfekszik csikóra. Felrázta édesapját, aki azonban csak másik oldalára fordult, mondván: „Állat olyat nem tesz.” Tehát a „túlfejlett” erkölcsi érzék és felelősségérzet okozott neki sok nyugtalanságot kora gyermekkorától mindvégig.

Beszámolt aztán egy olyan (ismét csak „véletlen”) körülményről, ami az én „sorsértelmezésem” szerint szintén meghatározó volt. Albert bácsi annak idején a börtönben egy cellába került azzal a Kiss Ferencel, akit debreceni, egyetemi „ellenforradalmi” tevékenysége miatt tartóztattak le, s aki szabadulása után Debrecenben lakott, s lévén hogy Papp István nyelvész professzor veje volt, eléggé rendezett viszonyok között élt. Miután Albert bácsi is kiszabadult, ismét kapcsolatba kerültek. Kiss Ferenc emlékezett rá, hogy hozzá képest idős cellatársa sokat kesergett azon: tehetséges kisfia az ő börtönviseltsége miatt nem érvényesülhet. Kiss Ferenc egyébként a debreceni egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének fiatal oktatója volt, mikor letartóztatták, tehát kiterjedt ismerősi körrel rendelkezett az egyetemen. Kitűnő irodalmár volt, s emellett szeretett „konspirálni”, a hallgatókkal „akciózni”. 1963 szeptemberétől kezdve Andor, természetesen, sűrűn felkereste, aki sok mindenbe beavatta Németh László, Veres Péter és mások szellemében már csak azért is, mert hivatásának tekintette, hogy a hozzá hasonló első generációs értelmiségi pályakezdőket támogassa.

Alighanem már Albert bácsiban a jóra való, „nemzetmentő” parasztság képviselőjét látta, tehetséges bölcsész fiában pedig a maga népi-nemzeti hivatástudatának kiteljesítőjét. Nem sokkal ezután az MTA Irodalomtörténeti Intézetébe került (a Ménesi útra) kutatói státuszba (állítólag Czine Mihály közbenjárására, de Veres Péter segítségével), ideje nagy részét azonban továbbra is Debrecenben töltötte. Andor (s rajta keresztül én is) sok bizalmas információ birtokába jutott az intézet tanáraitól, az *Alföld* körüli viharos vitákról. Az akkori főszerkesztőt, Mocsár Gábort „városellenesség”-gel vádolták (ez alighanem az antiszemizmus fedőneve volt). Ezek az izgalmas, politikailag „kényes” kérdések, természetesen, „beindították” a 18-19 éves Andor fantáziáját, s célok és frontok látomása bontakozott ki előttünk.

A véletlen tehát ahhoz segítette hozzá Andort, hogy elsőéves magyar szakosként szakszerű és közvetlen képet kapjon a szakmáról, az irodalompolitikáról, s ez segítette a tájékozódásban. Ebbe az irányba mutató, de sokkal szűkebb körű orientációt én is kaptam Vásárhelyen. Grezsa Ferenc előbb tanára, ekkor már igazgatója volt a Bethlen Gimnáziumnak, egyébként ismert irodalomtörténész és kritikus. A *Tiszatáj* közölte írásait, s hosszabb ideje volt munkatársa a Péter László irányította Juhász Gyula Kritikai Kiadásnak. (Péter László is 56 után került ki az egyetemről.) Mikor megtudta rólam (irodalmi szakkörre jártam hozzá, meg országos pályaművek alapján ismert), hogy Debrecenbe készülök magyar szakra, helyeselte döntésemet, dicsérte Barta Jánost, Bán Imrét, sőt azt is említette, hogy Kiss Ferencel szorosabb kapcsolatban áll. Grezsának 1963-ban jelent meg kismonográfiája Juhász Gyula egyetemi éveiről, Kiss Ferenc meg Kosztolányi kutató volt, kiadta a kezdő Babits, Juhász Gyula és Kosztolányi levelezését, s erről a kötetről Grezsa írt kritikát. Grezsa tehát ahhoz a Kiss Ferenchez utalt (mondván, legyen hozzá bizalommal, hivatkozzak őrá, ha valami baj lenne), akiről most Andortól hallottam sokat, de akivel személyesen majd csak jó tíz év múlva ismerkedtem meg.

Mindez jelentéktelen apróságnak látszik ma már, az akkor éltek azonban emlékezhetnek rá, hogy 56 után mintha valami titkos szövetség fogta volna össze a „jobb embereket”-et. Nem kellett ehhez feltétlenül börtönviseltnak lenni, mégis mintha több tucat irodalomtörténész, kritikus, egyetemista, középiskolai tanár tartotta volna számon egymást, de nemcsak egymást segítették, hanem időnként „kívülről” is kaptak támogatást. Nem véletlen, hogy Kiss Ferencet az Irodalomtörténeti Intézetbe párttag, sőt párttitkár kollégái (Béládi Miklós például) tudták besegíteni. Kiss Ferenc perében 1957-ben (ő maga mesélte nekem később) Juhász Béla volt a legkarakánabb tanú, az ügyész fenyegetőzését is magára vonva, pedig népi-baloldali meggyőződése a pártba, sőt a pártbizottságig elvitte.

Mi tehát nemcsak irodalomelméletet tanultunk Kovács Kálmántól, nemcsak irodalomtörténeti szemináriumra jártunk Szuromi Lajoshoz, nemcsak az európai középkor irodalmáról hallgattuk Bán Imrét (ugyanőt régi magyar irodalomról is), régi orosz irodalomról Iglói Endrét (milyen megnyugodva érezkelhette Andor, hogy ez utóbbi két főkollégiumban, bár vallási műfajok kerültek szóba, nyoma sem volt „antiklerikális” tendenciózusságnak), tehát nemcsak értékes és okos nyelvészeti és irodalmi stúdiumokban részesültünk, hanem igen hamar megsejtettünk valamit abból (tanszéki viták hallgatójaként is), hogy nemcsak magyar szakos tanárok lehetünk, nemcsak megpróbálkozhatunk „írás”-sal (amit már középiskolában is megkíséreltünk), hanem előttünk áll annak a lehetősége, hogy valami bátor és nemes „harc” részesei lehessünk, mint Kiss Ferenc vagy Grezsa.

Mindebből egyelőre annyi mutatkozott meg, hogy próbáltunk úgy dolgozni, hogy esetleg „észrevegyenek”. Nos, észrevettek. Andor Mikes *Törökországi levelei*-ről olyan szemináriumi dolgozatot írt, hogy tanárunk nem győzött álmélkodni, az én verselemzésem meg egyenesen azt a gyanút ébresztette, hogy valaki segíthetett benne. Emellett az is jelentett valamit, hogy szinte kivétel nélkül minden vizsgánk és gyakorlati jegyünk jeles volt (erre az ösztöndíj miatt is rá voltunk szorulva, de nyilván a becsvágy is hajtott), pedig volt ezek közt sok nem irodalmi dolog is: szláv történeti nyelvészet, magyar hangtan stb.

Az első évfolyam sikeres elvégzése után azután néhány „véletlen” körülmény is a „kezünkre játszott”. A középiskolai pályázatra írt Váci Mihály pályakép lehetővé tette, hogy az új kötetének képkészletéről (Barta János líraelmélete segítségével) a téli szünetben néhány nap alatt olyan tudományos diákköri dolgozatot sikerüljön írnom, melyet országos I. díjra javasoltak, s Barta még 1965-ben meg is jelentette a *Studia Litteraria*-ban, az intézet évkönyvében. Ez mindenképpen „kiugrás” volt, s reményekkel biztatott. Példakép is akadt. Három évvel fölöttünk járt Fülöp László, valóban „csodagyerek”, már másod-harmadévesen országos szaktekintély a legújabb magyar lírában, akit II. év után éppen azért egyszakúsítottak, hogy több ideje maradjon a „profi” irodalmárkodásra. Ez a lehetőség – természetesen – bennünket is vonzott, de bizony a teljesítményünk elmaradt a Fülöp Lacitól.

Az intézetben ezzel párhuzamosan személyi „mozgások” történtek. A XX. század professzorát, Kardos Pált nyugdíjazták, s helyére az MTA Irodalomtudományi Intézetéből Szabolcsi Miklós pályázott és nyert professzori kinevezést. Különböző szóbeszédbeli kommentárok kísérték az eseményt, hogy az *Élet és Irodalom* nemrégén még igen nagy befolyású szerkesztője miért jön Debrecenbe. Egyik magyarázat szerint a Sorbonne-ra készül, de oda csak Magyarországon kinevezett professzor pályázhat, az ELTE pedig, vagy annak meghatározó vezéregyéniségei, mint Bóka vagy Sötér hallani sem akarnak a kinevezéséről. A másik magyarázat szerint (ebben is volt igazság) a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő kulturális és elméleti grémium „meg akarta erősíteni” a debreceni szellemi életet, ahol „idealista, antimarxista” professzorok (pl. Barta János), narodnyik szerkesztők (pl. Mocsár) nagyon is rászolgáltak szigorúbb „odafigyelésre”.

Szabolcsi minden esetre elfoglalta helyét, nyomban „kritikusi szeminárium”-ot szervezett, ahova mi mindig eljártunk, rengeteget mesélt Franciaországról (szinte havonta Párizsba ment), s nekünk, Polgárról és Hódmezővásárhelyről érkező, húszéves ifjoncnak nagyon sokat jelentett, ha friss híreket hallottunk a francia szellemi életről, a filmről, az egzisztencializmusról stb. Minket, érdeklődő hallgatókat támogatott, tanácsokkal, bibliográfiai segítséggel látott el, s a debreceni egyetemi pártbizottság előtt is váratlanul megnőtt az Irodalmi Intézet tekintélye, hiszen Szabolcsiról mindenki tudta, hogy Aczél György bizalmasa. Minket ez különösebben nem zavart, mert az a hír is elterjedt, hogy az egyetem világirodalmi tanszékéről 57 nyarán politikai megbízhatatlanság miatt a Déry Múzeumba „száműzött” Julow Viktor visszahozása tőle várható. (A hír igaznak bizonyult.)

Nos, ebben a kritikusi szemináriumban írt Andor egy frissen megjelent Ladányi Mihály kötetről, s ennek megjelentetését Szabolcsi Miklós szükségesnek tartotta. Tehát Szabolcsi már mindkettőnket ismert (állítólag Király István meg – aki a tudományos diákköri zsüri tagja volt - az én Váci-dolgozatomat dicsérte neki), elő lehetett tehát hozakodni az egyszakúság ötletével. (Ennek egyik feltétele az volt, hogy a másik szakból is kiemelkedő vizsgaeredmények legyenek.) Be is adtuk a kérvényt, s nyár közepén én igenlő, Andor elutasító választ kaptam. Hódmezővásárhelyről levélben kértem Barta Jánost (egy másodéves hallgató egy akadémikus professzort), lenne segítségünk, mert Andor esetében alighanem politikai okai vannak az elutasításnak.

Természetesen semmit nem tudunk meg a „színpalak mögött” történekről, de Andor is egyszakos lett, őt Bán Imre, engem Barta János vállalt speciális képzésre. Hogy mi hogyan történt, sosem tudtuk meg. Utólag olyan verzió is elterjedt, hogy ebben az ügyben is Szabolcsi Miklós járt közbe, ami hihető, mert később is tapasztalhatták volt debreceni tanítványai, hogy sok jóindulat volt benne, de az is valószínű, hogy érdekében is állott, hogy új munkahelyén bizalom és rokonszenv nyilatkozzék meg iránta. (Ekkor az MTA Irodalomtörténeti Intézetében már javában folytak a hatkötetes irodalomtörténet - a „spenót” - előkészületei: a Szabolcsi Miklós által szerkesztett ötödik kötetben Kiss Ferenc írta a Juhász Gyuláról, Tóth Árpádról és Kosztolányiról szóló fejezeteket.) Minden esetre új és ismét „gyors” felemelkedés Görömbei Andor pályáján: előbb a polgári kisfiúból a győri elitgimnázium eminense válik, most pedig a „gyanús” káderlappal érkező bencés diákból lesz két év leforgása alatt az országos „nagyagyúk”-kal (Barta János, Szabolcsi Miklós, Bán Imre, Kovács Kálmán) teletűzdelt debreceni irodalmi intézet kiemelt, nagy jövőjű hallgatója. (Csak a teljesség kedvéért: a mi akciónktól függetlenül, Kovács Kálmán közbenjárására Kurucz Gyula magyar-német szakos évfolyamtársunkat is egyszakúsították, belőle aztán nem irodalomtörténész, hanem sok kötetes prózáíró lett.)

1965 abból a szempontból is változást hozott Andor élete folyásában, hogy a Tanulmányi Osztályról, ahol látták, hogy milyen jól tanul, s azt is, hogy a szülők jövedelméről beadott igazolások szerint igen alacsony az egy főre jutó összeg, szóltak neki, hogy kérje felvételét a diákokthonba, ahol igen olcsón jut szálláshoz és koszthoz. Élt is a lehetőséggel, s ezzel a Rákóczi és Péterfia utcák háromszögében kialakult barátságának térbeli módosulása támadt (a Benczur Kollégium a nagyerdőn, az egyetemnél is kijebb volt), a lényeg azonban nem változott

Bennünket mint egyszakosokat bizonyos fokig szigorúan vettek, plusz feladatokat (pl. nyelvtanulást), többlet kollokviumokat (spec.koll.-okat) írtak elő. Harmadévtől Barta János adta elő a XIX. századi magyar irodalom történetét, s esztétikából is őt hallgattuk. És ez volt Görömbei Andor számára (persze, az én számomra is) a következő „nagy emelkedés”, amit 50, sőt 60 éves fejjel adott interjúiban is kiemelt: Barta egyéni, a 60-as években eretneknek számító irodalom felfogása. Utóbb felismertük: valóban a szellemtörténet bizonyos diszciplínáit elevenítette fel (karakterológia, értékelmélet), de a Lukács György-féle hégelianus esztétikához, s pláne bizonyos vulgármarxista kompendiumokhoz képest mégis felüdítő, szemnyitó, rádöbbenő hatású volt életközeli és egyéni érzékre alapító műmegközelítése. Okkal tartotta Andor ezt páratlan szerencséjének, végig szemléletének alapját jelentette ez az indítás.

Hadd hangsúlyozzam: ifjúságának tényei sokkal gazdagabb és érvényesebb irodalomértővé nevelték, mint amilyenek utolsó két-három évtizedében látták, amikor (nyilván jóindulattal és nagyrabecsüléssel, de egyoldalúan) szüntelenül a kisebbségi magyarság sorsáért aggódó szellemét hangsúlyozták. Ez az állampolgári érték valóban meghatározta, de önmagában nem tette volna nagy tudóssá. Amit a Kosztolányi-kutató Kiss Ferencnek, amit a Babits kézmelegét őrző Bartának köszönhetett, az mindvégig benne volt szakmai hozzáértésében és irodalomtörténeti perspektíva teremtésében. (Számunkra lélegzetelállító élménynek számított, hogy Barta János – a szakdolgozat vezetőm – a 30-as

években két Baumgarten-díjat is kapott Babitstól, akivel több személyes találkozása is volt, amikről érdekes dolgokat mesélt.)

Egyébként a harmadéves Görömbei Andrásban még nem sok jele mutatkozott annak, hogy egykor a kisebbségi irodalmak kutatója lesz. Bán Imrével kialakított szakdolgozati témája a felvilágosodáskori magyar irodalom ősmagyarok képe volt, tehát a nemzeti tradíció funkcionálása a XVIII. század második felében. Bizony sok régi szerzőn, anyagon kellett átrágnia magát, mégsem bizonyult felesleges stúdiumnak, mert a nemzeti önazonosság-élmény problémája olyan kérdésekkel hozta összefüggésbe, amelyek a XX. században is éreztették hatásukat. Arról nem is beszélve, hogy ez a munka egy életre tisztelettel és rokonszenvvel töltötte el a filológia, a szorgalmas gyűjtő munka, a tudományos alaposág irányában, tehát ragyogó esszéista képességei mellett sem lehetett benne semmiféle lenézést érezni a textológia, az irodalomtörténeti bűvárokodás iránt.

Attól kezdve, hogy az *Alföld*-be is kritikákat kezdett írni, egy új műhely segítő pártfogását érezhette meg. Szabolcsi Miklós időközben valóban Párizsban kapott állást, de olyan félév is volt, hogy „tömbösítve” mégiscsak megtartotta óráit. Minden esetre kritikusi szemináriumát Juhász Béla adjunktus vette át, aki ekkor már hosszabb ideje az *Alföld* egyik rovatát vezette. A kritikusi szemináriumra készülő cikk-próbálkozások legjavát a folyóirat leköszölte. Andor első cikke az 1967-es évfolyam januári számában jelent meg (az ezt követő februárban még csak 22. életévét töltötte be!) Horgas Béla könyvéről, tehát 1966 őszén, negyedévesen írta. S ettől kezdve hosszú éveken át az *Alföld* egyik legtöbbször foglalkoztatott kritikusa lett. Az irodalomelméleti iskolák frazeológiája akkor még nem hatolt be a szépírói, metaforikus fogalmazást is megengedő (akkor esszéisztikusnak mondott) kritikáírásba. Voltaképpen a *Nyugat* és a legkülönb népi írók (Illyés, Németh László) intellektuálisan metszően pontos, de szemléletes, olykor poétikusan oldott stílusát Andor roppant gyorsan sajátította el, s a legmagasabb szinten gyakorolta. (Részben Fülöp László ihletésére is.) Már kezdő kritikusként jellemző volt rá a páratlanul gazdag és lendületes fogalmazás, a tiszta és lényegre törő gondolatmenet. (Mindig bámulattal néztem kézirateit, szinte nem volt bennük javítás.) Az érzékeny és ihletett műértelmezés született formaérzéssel és „irodalomtörténeti betájolás”-sal társult, s az egész valami lényeges történelmi, nemzedéki, közösségi szándék dokumentálása felé mutatott.

A negyedéves Görömbei Andor tehát már kész kritikai fegyverzetrel rendelkezett, köreit szüntelenül bővítő, hódító szelleme pedig újabb nyereségekre tett szert. Az időközben az intézetbe visszakerült Julow Viktorral is barátságba került, a végzéshez közeledve pedig Kovács Kálmánnal is. (Ez utóbbira alkalmat legtöbbször az adott, hogy az *Alföld*-be vagy az intézetbe érkező vendégek fogadása vagy valami vita, beszélgetés gyakran egy pohár ital mellett végződött.) Ez a két oktató egyébként ebben a korszakban már mágikusan vonzotta a hallgatókat. Julow a maga fizikai betegségével (Behterew-kór), 56-os szereplésének elmesélésével, lenyűgöző műveltségével, színességével (jelentős műfordítói életművel, Bacon-nel, Fieldinggel háta mögött) kivételesen érdekes és rokonszenves ember volt. Kovács Kálmán még jól innen a negyvenen, s már kandidátus, a „spenót” szerzője, mint férfiszépség, évfolyamok ideálja, bravúrosan hatásos előadó. Eredeti, történetileg megalapozott, a népi írókra alapító, de széles horizontú irodalom szemléletével bátor és felvilágosult folyóirat

konceptiót alakított ki. (1968 augusztusában öngyilkos lett az *Alföld* főszerkesztője, Baranyi Imre, s Kovács Kálmán került a helyére.)

Negyed-ötödéves korunkra tehát (bár az irodalmi intézet széniora, diákvezetője én lettem) Andor több emberi kapcsolatra tett szert. Személyes barátságunknak azonban ez mit sem ártott, mint az ezt követő évtizedekben is, amikor hol egyikőnk, hol másikőnk került feljebb valamilyen vonatkozásban (díjak, megjelenő publikációk, egyetemvezetői rang stb. dolgában). Másodév után, pihenés gyanánt kettesben mentünk el Krakába, harmadév után pedig Egerbe hívott meg nővéréhez. Édesanyja, Anna néni is velünk tartott, s megismerkedtem nővére mellett sógorával, két kis unokaöccsével. (Az idősebb, Bereczky Dani jó tíz év múlva Debrecenben lett orvostanhallgató, s nagybátyja tempójához mérhetően erre húsz évvel már ideggyógyász professzor.)

Ezekben az években, tehát egyetemista létünk második szakaszában alakult ki barátságunknak aztán végleg megmaradó kettőssége: a személyes kapcsolat, a sok-sok ügy és baj közös megtárgyalása, egymás szemmel tartása, ha lehetséges, segítése. Viszont a diploma felé közeledve (1968) egyre markánsabban megnyilatkozott szakmai érdeklődésünk és alkatunk különbözősége is. A gyakorló évben már nyilvánvaló volt az ő szakmai arculata. A Bán Imrénél írt szakdolgozathoz társult az a körülmény, hogy Julow Viktor, a Csokonai kritikai kiadás akkori vezetője ebbe a munkába is be szeretne volna vonni (dolgozott is benne valamennyit), s ennek lett eredménye a végzés utáni években országos fórumokon, pl. *Miért szép?* kötetben megjelent Csokonai és Fazekas verselemzése. Ugyanakkor az *Alföld* körének népi és ellenzéki orientációja ellenállhatatlan hatást gyakorolt rá. Azt is észre kellett vennie, hogy Juhász Béla, Fülöp László (ő is rovatvezetője volt a lapnak), Kovács Kálmán szívvel-lélekkel támogatja, szívesen közlik, a kortársi kritika nagy jövőjű tehetségét látják benne. Bennem – ezzel szemben – elsősorban irodalomtörténész palántát láttak, bizonyos – ekkor nem igazán méltányolt – elméleti érdeklődéssel. (A Váci költői képeinek sikeres vizsgálatától fellelkesedve az orosz formalistákat és angol nyelvű szakirodalmat is tanulmányozva a költői képpel kezdtem foglalkozni, ezt a tanulmányomat azonban az *Alföld* korántsem fogadta lelkesen.) Ötödéves koromban Barta János egy Madách szeminárium tartását bízta rám, de közben egy konferencia miatt rám osztott témában (*Arany László és Lermontov*) is kedvem lettem. Úgy lehetne ezt a különbséget sematizálni: ő régebbi kor irodalomtörténészből lett XX. százados, én XIX. századosként a világirodalom és az elmélet felé is tájékozódtam.

Ezek a „profilisztítások” annál is inkább aktuálisak lettek, mert ötödévesen a jövőnkre is kellett gondolni. Andor nekem sose mondta, hogy visszavágyna a győri bencésekhez tanítani, én se, hogy Vásárhelyre, bár buzgón belátogattam volt gimnáziumomba, talán hogy hátha mégis ott tudok majd állást kapni. (Barta János ugyanis mint intézetigazgató egyértelműen közölte velünk, hogy egyetemi állásra ne számítsunk.) Az én sorsom még azzal is bonyolódott, hogy eldőlt: 68 nyarán nemcsak diplomát fogok kapni, hanem meg is nősülök. Természetesen elsősorban debreceni középiskolai tanári állás után néztem, de sikertelenül. („Protekción” csak a Református Gimnáziumba tudtam szerezni, családi háttérrel, azonban nem jártam sikerrel, nem volt állás.) Akkor minden végzősnek pályázni kellett a meghirdetett állások valamelyikére, de én hiába pályáztam Józsára, Szoboszlóra, más kapta az állást. Andor is pályázott, ő is sikertelenül. S ekkor (elégé eltérő, de sorsunkat meghatározó

módon) a „magunk útjára” tértünk, térben eléggé eltávolodva, de – Istennek hála –nagyon hamar ismét egymás közelében találtuk magunkat.

Látva Andor nehéz helyzetét, összefogtak jóakarói. Talán az egyre nagyobb befolyással bíró Kovács Kálmán, talán a hajdúböszörményi gimnázium országos lapokban is publikáló irodalomkritikus magyartanára, Székelyhídy Ágoston (aki 57 után a börtönben – állítólag – szintén összekerült Albert bácsival) tervelte ki, hogy állást szereznek neki Bösörményben. De Barta János is kérte Mihály Jánost, a gimnázium igazgatóját, próbálna meg segíteni. Az eredmény Andor számára részben kedvező lett (naponta járt ki vonattal, de albérletben Debrecenben lakott, tehát megőrizte a műhelyek közelségét), viszont Mihály János csak úgy tudta alkalmazni, ha a magyar és az orosz mellett német órákat is vállal. Ehhez pedig a német szakot kellett elkezdni levelező tagozaton. (Julowné a BTK Dékáni Hivatalában dolgozott, ebben meg ő tudott segíteni.) Kétségtelen, hogy sokan támogatták Andort, enyhült is a vele kapcsolatos gyanakvás, de még évekkel később is megnyilatkoztak a bizalmatlanság jelei. 1977-ben nem engedték hogy az újjáalakuló *Alföld* szerkesztő bizottságának tagja legyen, docensi kinevezését is halogatni próbálták, csak a tanszékvezető, Tamás Attila határozott fellépése segítette.

Minden esetre a német szak végzése ismét (fantasztikus dolog néhány év alatt!) jelentékeny „bővülés”-t, határozott „emelkedés”-t jelentett. Az orosz és a magyar mellett megismerkedett egy másik, pláne meg vezető európai kultúrával, s ez a kulturális tradíciók összevetésének és párhuzamos fejlődésének élményével gazdagította szemléletét. De a kockázat sem volt csekély. Elképzelhetetlenül nagy terhet vett magára: az 1968-69-es tanévben megírta és megvédte egyetemi doktori értekezését (szakdolgozata kibővítésével), végezte a német szakot, tanított a bösörményi gimnáziumban és roppant aktív irodalompolitikai életet élt. Nemcsak cikkeket és tanulmányokat írt, hanem sok esti-éjszakai programon vett részt. A Debrecenben meg-megforduló Czine Mihály figyelmét vonta magára (írásaival is, de nyilván személyes sorsával is). Az ún. Svetits-bérházban (a fő utcán) vett ki albérleti szobát Julowék közelében, s olyan szoros barátságba került a Julow házaspárral, ami nemcsak emberi gazdagodással járt, hanem ismét csak szellemi perspektíva tágulással is. Ugyanis valahányszor jeles vendég érkezett Julowékhoz, ha lehetett, Andort is meghívták. Így módon hol az akkori magyar irodalomtudomány egyik legnívósabb személyiségével, Szauder Józseffel, hol Borzsák Istvánnal, az ellenzéki, vidékre száműzött, de európai hírű klasszika-filológussal vacsorázott. Nemcsak kapcsolatokat jelentett ez az induló „filosz” számára, hanem páratlanul magas színvonalú szellemi légkört. Ha Győrből hibátlan viselkedést és rendszeres előképzettséget hozott, ezúttal „nagy szellemek”-től tanulhatott. (Fent említettek az 1930-40-es évek Eötvös Kollégiumának kiválóságai voltak.)

Erről a 68-69-es tanévről azonban főképpen közvetett tapasztalataim lehettek. Az én sorsom ugyanis úgy alakult, hogy mivel sehol nem kaptam állást, volt orosz tanszéki tanáraink (akik azt is látták, hogy az orosz irodalmi előadásokra továbbra is járok), elsősorban Iglói Endre professzor igyekezett rajtam segíteni. Az egyéves részképzésre kiutazó orosz szakos hallgatók mellé kerestek kísérő tanárt, s ismerve orosz irodalmi érdeklődésem azzal csábítottak, hogy kint (Ázsia határán, egy részben tatárok lakta nagyváros, Asztrahány főiskolájára irányítottak bennünket) kevés elfoglaltságom lesz, rengeteget olvashatok, sőt néhány hónapos távollét után még abban is

segítettek, hogy feleségem is utánam jöhessen. Persze, sűrű levelezés folytán értesültem Andor sorsának alakulásáról is. (Németh Lászlóval, s hasonló kiválóságokkal került egy asztalhoz az „alföldesek” jóvoltából.) Amikor decemberben vakációra hazajöttem, elég sok időt töltöttünk együtt, sőt apósomék lakásának rendelkezésünkre bocsátott szobájában együtt szilvesztereztünk hármasban.

(Feleségem, Mezey Dóra öt éven át volt évfolyam- sőt csoporttársunk. Sőt: negyedéves szigorlatra heteken keresztül hárman együtt tanultunk a Botanikus kertben, s Lieber Laci barátunkkal, a már említett Csák Gyurival olyan kamaszos játékoságú együttléteink voltak, oly illedelmes üdeséggel készültünk a szigorlatra, s a felnőtt, boldog életre, ami valóban feledhetetlen.)

A 68 nyarán meghalt Baranyi Imre állását nem töltötte be azonnal Barta János, s amikor 69 nyarán hazajöttem, az ő helyén lettem tanársegéd a XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéken, s nyomban megkaptam a férje után Párizsba távozó Hermann Józsefné által eddig ellátott XIX. századi világirodalmi főkollégium ellátását (Stendhal, Flaubert, Mallarmé, Baudelaire, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Dickens stb.). Ez is sorsdöntő volt, ugyanis ezektől az íróktól eléggé sokat olvastam már korábban is, nagyon szerettem őket, s most, nem túl jó angol és francia nyelvtudásommal nekieshettem szakirodalmuknak. (Az orosz, persze, jobban ment.) Jó egy év múlva befejeztem az Asztrahányban kezdett egyetemi doktori értekezésem az orosz szimbolista regényről. Hermanné állását meghirdették, s Andort alkalmazták. 1970 nyaratól (igaz, szerződéssel, de hát senki nem gondolta, hogy a párizsi UNESCO-központ osztályvezetője, Hermann József vissza fog jönni Debrecenbe, tehát a véglegesítés reményével) a XX. századi világirodalom lett az ő feladata, s mellette XX. századi magyar irodalomtörténeti szemináriumok tartása. (Mint nekem meg magyar irodalmi szemináriumok a XIX. századból.)

Ezzel az állásváltoztatással – ma is kitarok emellett – jól járt. Ugyanis amikor ez a lehetőség felmerült, s én kardoskodtam az ő alkalmazása mellett, többen elég határozottan azt mondták: nem szabad egy kinevezéses állásból a bizonytalanba becsábítani. Ugyanakkor előre látható volt, hogy Andor fog tudni élni ezzel a lehetőséggel, s élt is. 1. miután csaknem tíz évig ő oktatta a XX. századi világirodalmat, ezzel olyan háttér tudásra tett szert, ami élete végéig segítette 2. megszabadult a német szak végzésének kötelezettségétől 3. egyetemi órái mellett több szabad ideje maradt, mint böszörményi tanár korában, így még intenzívebben tudott bekapcsolódni az irodalompolitikába.

Az 1969-71 között megjelent írásai fokozott elismerést hoztak a számára, az Írószövetségbe is sűrűn feljárt a Fiatal Írók József Attila körének rendezvényeire, gyakran hozzászólt, bátor és tisztességes ügyeket képviselő módon, így csakhamar a vezetőségbe is beválasztották, baráti viszonyba került Utassy Józseftől Marosi Gyuláig sokakkal. Viszont mint olyan szerződéses tanársegéd, akinek elvileg bizonytalan volt a jövője, aspirantúrára is jelentkezhetett. (Kinevezett egyetemi státusszal rendelkezőktől ezt nem vették volna jó néven.) Mivel Andor publikációi közt szaporodtak a határon túli magyar irodalom képviselőiről szóló írások, Czine Mihály szívesen vállalta a témavezetését. Így hamarosan a pesti egyetem XX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének vezetője, Király István (aki közeli barátságban állt Czinével, de az akkori hivatalos irodalompolitika egyik legerősebb embere is volt egyszermind) szívesen látta a frissen felvett, de harmincadik életévétől még mindig elég messze álló aspiráns Görömbei Andrást.

És most megint (ha meg akarjuk érteni Görömbei András pályájának logikáját) illik számvetést végezni. Igaz, hogy rendkívül megerőltető feladatvállalással, sok-sok éjszakázással, de harmincéves kora előtt országos ismertségű, s a legmagasabb fórumokon tevékenységhez jutó, sokat foglalkoztatott kritikus lett, tehát pályája csúcsra futott. A régi magyar irodalom, Csokonai lassan elmaradt, viszont a Béládi Miklós és Juhász Béla által szerkesztett KORTÁRSAINK sorozatban elvállalta Sinka Istvánt. S ezzel tulajdonképpen 28 éves korában megtalálta azt a három nagy kutatási területet, mely harminc évvel később akadémikusi jelölésének alapját képezte. Az egyik volt a kisebbségi magyar irodalmak: A *csehszlovákiai magyar irodalom története* kandidátusi témán kezdett dolgozni (szokása és képességei szerint „hétmérföldes csizmával” haladva előre). A másik: a népi irodalom, amit egyelőre a Sinka-téma jelentett, de később Veres Péterről, Illyésről, másokról is sokat írt. A harmadik: a népi, nemzeti elkötelezettségű kortársi életművek sora: Nagy Lászlótól Ratkóig, Csoóritól Nagy Gáspárig.

Az 1963-ban az egyetemre épp hogy bekerült Görömbei András szűk évtized alatt egy szédítően meredek tudományos pályán sikeresen előre haladó irodalmár lett. Népszerű egyetemi oktató (ekorbeli hallgatói Th. Mann, Brecht előadásait évtizedek múltán is emlegették), fiatal (és nem fiatal) jelentős írók jó embere, aspiráns. S ezen a ponton talán mint krónikaírónak illik is letennem a tollat. Mint aspiráns Bécsbe és Pozsonyba kapott 3-3 hónapos ösztöndíjat, amiről, ottani kapcsolatairól, élményeiről szinte semmit nem tudtam és tudok. De fővárosi kapcsolatairól sem túl sokat. Az egykori jó barát, akivel egy padba került, jó barát maradt, de már nem tudott a felfelé ívelő pálya személyes tanúja lenni. Amikor 1972-ben megházasodik (feleségét, Kiss Valéria Katalint – ahogy az egyetemi névsorban szerepelt) a baráti társaság nyomban és nagy szeretettel befogadta. Ugyanis az ezt megelőző években a baráti kör bővült: Cs. Nagy Ibolya és Márkus Béla egészen közeli barátok lettek, az első kislány, Réka keresztszülei, az Aczél Gézával és Fülöp Lacival éttermekben töltött esték helyére a családalapítás örömei léptek. A barátság igazi súlya és értelme köztem és Andor között mit sem változott (a második kislány, Zsófi keresztszülei mi lettünk), de kétségtelen, hogy ettől a korszaktól kezdve már korábbi, szinte „versenyhátrány” nélküli tájékozottságom megszűnt. Viszont nem volt olyan nehéz helyzet, súlyos megpróbáltatás, hogy ne elsőként siettünk volna egymás segítségére, egészen 2013 június 30-ig, amikor 2-3 órával halála előtt beszélünk utoljára.

A fentieket nemcsak azért tartottam leírandónak, mert a család valami hasonlót kért tőlem nem sokkal a temetés után egy készülő honlap számára, hanem mert Görömbei András életművét olyan jelentőségűnek vélem, hogy annak hiteles története figyelmet érdemelhet, s a Debrecenbe érkezésétől számított első évtizednek valóban olyan tanúja lehettem (életem nagy, meghatározó ajándéka lett ez a barátság), aki hasznos (sőt talán kultúrtörténetileg is érdekes) információkat szolgáltathat erről az időről. Mikor összebarátkoztunk, ennek a „gyanús” személynek a közelsége aligha vetett jó fényt rám a szellemi életbe bekapcsolódó fiatalokat „szemmel tartó” megfigyelők szemében. Amikor ez az elbeszélte történet véget ér (1972-73-ban) már mindenki előtt büszke lehettem arra, hogy az Andor barátja vagyok.

Hogy miképpen és meddig számíthat érdeklődésre a történet folytatása – majd elválík. Nekem minden esetre jól esett végiggondolni sok mindent az érettségitől kezdődően, hiszen ez volt életünk leglényege, s hogy pályánk és sok jóindulatú támogató „sasszárnyon hordozott”, tanulság és tapasztalat lehet mindazok számára, akik tizenhét vagy huszonöt

évesen szorongva és reménykedve vágnak neki, hátha „sokra vihetnék”. És ezt a „sok”-at nem (korlátolt módon) külsődleges kategóriák (tehát díjak, tudományos fokozatok és rangok, pozíciók) szerint kell érteni. Hanem e korai szakaszban a hangsúlyokat inkább arra helyezve, hogy a fiatalon vállalt és soha cserbe nem hagyott eszmények jegyében iparkodva a „nagy célok” szolgálata megbízható és megtartó emberi tartalmak (család, barátság) védő, megóvó közegével válhat teljessé és sikeressé.

Imre László